

766

ՀԱՅԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

Հ. ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

(Պատմ. գիտ. թեկնածու.)

ՀԱՅՈՑ ԳՐԵՐԻ ՄՏԵՂԾՄԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԸ

003 -
7-42

ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ

1271

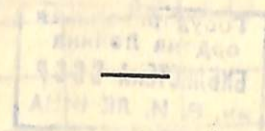
ՀԽՍՀ ՇԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

003
Հ-42

25 MAY 2005

Հ. ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ
(Պատմ. գիտ. թեկնածու)

ՀԱՅՈՑ ԳՐԵՐԻ ՄՏԵՂԾՄԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԸ

ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Յ Ե Ր Ե Վ Ա Ն

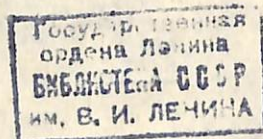
1940

ՅԵՐԿՈՒ ԽՈՍՔ

Հայկական զրեբի ստեղծման պատմության մասին կարևոր աղբյուրներ են հանդիսանում Կորյուչի «Մեարոպի կյանքը», Մովսես Սորենացու և Նազար Փարպեցու «Հայոց պատմություն» աշխատությունները: Փարպեցին զրեբի բառացի ոգտվում է Կորյուչից և ինքն էլ նշում է, թե ովքեր ուզում են ավելի լավ ծանոթանալ հայոց զրեբի հեղինակի գործունեության հետ, պետք է կարդան Կորյուչի աշխատությունը: Այսպիսով, զրեբի գյուղի հարցի մասին վերադառնալով, որիցինալ հեղինակներ հանդես են գալիս Կորյուչը և Սորենացին, վերոնք, ինչպես պետք է յենթադրել, իրարից չեն ոգտվել: Հետագա շրջանի՝ 9—13-րդ դարերի պատմիչները միայն կրկնում են վերը նշված հեղինակներին:

Սակայն, վերն է հավաստի աղբյուր, Կորյուչը թե Սորենացին: Մինչև այժմ յեղած զրեբի բոլոր ուսումնասիրողներն առաջնությունը տվել են Կորյուչին, վերադառնալով Մեարոպի հետ գործողի և նրա կենսագրությունը գրողի: Սորենացին զիտվել է վերադառնալով լրացուցիչ աղբյուր: Մենք հակառակն ենք կարծում: Հայկական զրեբի ստեղծման պատմության վերաբերյալ ավելի հավաստի յեն Սորենացու պատմության մեջ յեղած տեղեկությունները:

Սորենացին, վերադառնալով Սահակ Մեարոպի կրտսեր աշակերտ, իր պատմությունը զրեբ է 460—470-ական թվականներին, Սահակ Բագրատունու պատվերով և ծանոթ չի յեղել Կորյուչի աշխատության հետ, վերը պետք է զրված լինի 440—450-ական թվականներին: Կորյուչն աշխատել է իր ուսուցչի կյանքն ու գործունեությունը վարքի ձևով տալ, վերի հետևանքով և նրա աշխատությունը վերջը չափով կորցրել է յուր պատմական արժեքը, այնինչ Սորենացին աշխատում է պատմական փաստերն ավելի

19795

48.

20775-59

Խմբագիր՝ Մ. ՆԵՐՍԻՍՅԱՆ
Տեխ. խմբ. Ն. ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ
Սրբագրիչ՝ Կ. ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ
Գրավիտի լիտոյր Ե - 1141, Պատվեր 263, Կիրառ 1000
Հանձնված է արտադրության 23 հուլիսի 1940 թ.
Ստորագրված է ապագրության 5 ոգոստոսի 1940 թ.

Մանկ. Խնամարարական տպարան, Յերեվան, Մարքսի փ. 17, 1940 թ

հշգրիտ կերպով շարադրել: Նկատի ունենալով այս հանգամանքները, մենք մեր սույն մենագրության մեջ հենվում ենք գլխավորապես Խորենացու ավյալների վրա:

Մեր ներկա աշխատությունը, լուր կարգացվել է Պետհամալսարանի լեկտորիումում 1939 թվի դեկտեմբերի 12-ին և Մանկավարժական Ինստիտուտի մայիսյան յերկրորդ գիտական սեսիայում, նպատակ ունի նշելու Մեսրոպի մահվան 1500-ամյակը, վորը լրացավ 1940 թ. սկզբներին:

1. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԴՐՈՒԹՅՈՒՆԸ 4-րդ ԴԱՐԻ ՎԵՐՁԵՐԻՆ ՅԵՎ 5-րդ ԴԱՐԻ ՍԿՁԲՆԵՐԻՆ

Հայաստանը գտնվելով Արևելքի և Արևմուտքի մեծ պետությունների՝ Պարսկաստանի և Հռոմեական կայսրության միջև, յերկար ժամանակ պատկերացմի թափառելով և հանդիմանել այդ յերկու հզոր պետությունների համար: Մեր թվագրության 63 թվին Հայաստանում ձևակերպված հայ Արշակունի պետությունը չէր կարող իր գոյությունը պահպանել անվերջ կրկնվող արշավանքների պայմաններում, արշավանքներ, վորոնք հարատև էին և մշտական: Այդ արշավանքներին զուգընթացաբար տեղի էին ունենում հայ նախարարների, իշխանների ներքին արյունալի կռիվները մեկը մյուսի և հաճախ՝ հայ Արշակունի թագավորների դեմ: Ներքին ու արտաքին կռիվների և պատերազմների հետևանքով հայկական թագավորությունը կործանվեց և 387 թվին, Տիգրանի դաշնագրությամբ բաժանվեց Հռոմեական կայսրության և Սասանյան Պարսկաստանի միջև:

Հայաստանի արևելյան մասը՝ $\frac{1}{5}$ -ը բաժին ընկավ Պարսկաստանին և կոչվեց Պարսկական կամ Արևելյան Հայաստան: Իսկ $\frac{1}{5}$ -ը՝ Հայաստանի արևմտյան գավառները՝ Կարին կենտրոնով, բաժին ընկավ Հռոմին և կոչվեց Արևմտյան Հայաստան: Հռոմեական կայսրության 395 թվի բաժանումից և Բյուզանդական կայսրության կազմակերպումից հետո, Արևմտյան Հայաստանն անվանվեց նաև Բյուզանդական Հայաստան:

Հայաստանի 387 թվի բաժանումից հետո նրա յերկու մասերում էլ ժամանակավորապես պահպանվեց հայ Արշակունի թագավորությունը: Արշակ Գ-ն (377—386), վոր նախքան բաժանումն իշխում էր ամբողջ Հայաստանի վրա, բաժանումից դեռ առաջ, 386 թվին, անցավ Արևմտյան Հայաստան և այնտեղ իշխեց: Արևելյան Հայաստանից նա իր հետ տարել էր մեծ քանակ

կուլթյամբ աչքի ընկնող իշխանները: Պարսկական բռնի Հայաստանում, բաժանումից դեռ մի տարի առաջ, հունիս 386 թվին, հայ նախարարների պահանջով թագավորում եր Սոսրով Գ-ն (386—391), վորը գարձյալ հայ Արշակունիների տոհմից եր:

Արշակ Գ-ի մահից հետո Հռոմեական կայսրությունն Արևմտյան Հայաստանում այլևս թագավոր չնշանակեց: Նա Հայաստանի այդ մասը վեր ածեց մի նահանգի և կցեց կայսրության՝ կառավարման իրավունքը հանձնելով կայսրության կողմից նշանակված կառավարիչներին¹⁾: Պարսկական Հայաստանում հայ Արշակունի թագավորության ֆեոդոլոգներն ավելի յերկար պահեցին իրենց գոյությունը: Սասանյան արքունիքը հայ Արշակունի թագավորության յերկար պահպանմամբ յերկու նպատակ եր հետապնդում. նախ աշխատում եր վստահություն ստեղծել և Արշակ Գ-ի հետ Արևմտյան Հայաստան գնացած հայ նախարարներին վերադարձնել իրենց տեղերը՝ ուստի օգործելով նրանց ազամական ուժը, և յերկրորդ՝ զբանով նա ուզում եր հայերի համակրանքը շահել և կորել նրանց Արևմտյան ազգեցությունից, թեքել դեպի Պարսկաստան: Տիգրանի արքունիքն առաջին խնդրում հասավ իր նպատակին, իսկ յերկրորդում՝ վոչ:

Արշակի մահից հետո՝ Սոսրով Գ-ը ձգտում եր իր իշխանության տակ առնել Արևմտյան Հայաստանը: Այդ պատճառով նա ավելի յի սկսում սիրաշահել և իր կողմը գրավել այդ մասի հայ նախարարներին: Իր նպատակներն իրագործելու համար Սոսրով Գ-ն Ասպուրակես կաթողիկոսի մահից հետո համաձայնում և կաթողիկոսական աթոռը նորից հանձնելու Լուսավորչի տոհմին, հանձին Սահակ Պարթևի, վորն ազգեցիկ հոգևորական եր յերկրում և կարող եր Սոսրովին մեծ օժանդակություն ցույց տալ՝ Արևմտյան Հայաստանը հռոմեացիների գերիշխանությունից ազատելու գործում: Արևմտյան Հայաստանի հայ նախարարները Սոսրով Գ-ի մտադրությունը հաշվի առնելով Գաղավոն կամսարանի գլխավորությամբ մի գրություն են ուղարկում նրան և հայտնում հետևյալը. — «Գաղավոն գորագլխից և

հունական բաժնի բոլոր հայկական նախարարներից, մեր տերին, Այրարատի կողմի Սոսրով թագավորին վողջույն:

Դու, ինքդ գիտես, տեր, մեր հավատարմությունը դեպի մեր Արշակ թագավորի հիշատակը, վորը մենք անսփոփոխ պահեցինք մինչև նրա մահվան օրը: Յևլ այժմ մենք մտածել ենք ծառայել քեզ նույնպես հավատարմությամբ, յիթի դաշինքով կհաստատես մեզ այս յերեք ջանք. առաջին՝ չհիշել մեր հանցանքը... Յերկրորդ, վոր վերադարձնես մեզ մեր բոլոր կալվածները, վորոնք պարսկական բռնում են և գրավել եք արքունիք: Յերրորդ՝ հնար գտնել մեզ կայսրից ազատելու, վոր չվրդովին մեր բնակչությունները, վորոնց տիրում ենք այս բաժնում»:

«Ստրատեղոսն Գաղավոն և ամենայն նախարարք Հայոց ժառանգ Յունուց, տեսան մերում Սոսրովու արքայի կողմանն Այրարատոյ խնդար:

Ինքնին, տէր, գիտես զմերմութիւն մեր առ յիշել թագաւորին մերում Արշակայ, զոր մինչև ցօր վախճանին անշիջելի պահեցար. և արդ իորհեալ եմք նոյնպէս ծառայել քեզ միաւ մտութեամբ, եթէ հաստատեսցես առ մեզ դաշամբք զերեսս զայս սոփի: Առաջին, չյիշել, զյանցանս մեր... Յերկրորդ, զի դարցուցես ի մեզ զամենայն ժառանգութիւնս մեր՝ որ ի մասինդ Պարսից, զոր հատէր յարքունիս: Յերրորդ, հնարել թափել զմեզ ի կայսերէ, զի մի վրդովեսցեն զբնակչութիւնս մեր, որք ունեմք իշխանութիւն յայսմ բաժնի»¹⁾:

Սոսրով Գ-ն ստանալով նախարարների թուղթը, պատասխանում և նրանց. «Բաջարանց Սոսրով Հայոց թագավորից Գաղավոն գորագլխին և մեր բոլոր նախարարներին շատ վողջույն:

Շատ ուրախ յեղեք, վորովհետև մենք ել վողջ ենք և ուրախացանք ձեր վողջույնի լուրն ստանալով և Ձեր խնդրի համաձայն ուղարկեցինք Ձեզ այս ուխտն ու պայմանը: Առաջին, չհիշել ձեր հանցանքը... Յերկրորդ, վերադարձնել Ձեզ ձեր կալվածները, վոր արքունիք ենք գրավել բացի նրանից, վոր վոմանց պարգևեցինք, և թագավորների պարգևները հետ չեն առնվում առանց հան-

¹⁾ Մովսես Խորենացի, «Պատմություն Հայոց», գիրք Գ, գլ. ԽԶ, Թիֆլիս 1913 թ.:

¹⁾ Մովսես Խորենացի, «Պատմություն Հայոց», գիրք Գ, գլ. ԽԶ, Թիֆլիս 1913 թ.:

ցանքի, մանավանդ, վոր այն պարգևները մտան մեր հոր թագավոր-
ների թագավոր տեր Շապուհի գլխանը: Այլ սրա փոխարեն ձեր
կալվածների պակասությունն արքունի կալվածներից կլրաց-
նենք: Յերրորդ, կազատենք ձեր հունական կառավարիչներին
կամ պատերազմով կայսրի հետ, կամ խաղաղությամբ»:

«Բայ արանց Սոսրով Հայոց արքայ, Սորատելուտի Գազա-
ւոնի և ամենայն նախարարաց մերոց ողջոյն:

Շատ ուրախ լերուք, զի և մեք ողջ եմք, և ուրախա-
ցաք ընդ լուր ողջոյնի ձերոյ, և առաքեցաք ըստ խնդրոյ ձե-
րոյ զայս պայման ուխտ: Առաջին, չյիշել զյանցանս ձեր...
Յերկրորդ, դարձուցանել ի ձեզ զժառանգութիւնս ձեր, զոր ու-
նիմք յարքունիս, բայց ի յայնմանէ՝ զոր ումէք պարգևեցաք,
և ոչ շրջին պարգևք թագաւորաց առանց փաստու, մանավանդ
զի ի դիւան հօրն մերոյ տեառն Շապուհոյ արքայից արքային
եմուտ, այլ փոխանակ ընդ այս և յարքունուստ ընումք և զձե-
րոյն պակասութիւնս: Երրորդ, թափեմ զձեզ ի գործակալացն
Յունաց, թէպէտ պատերազմու ընդ կայսեր, պէպէտ խաղաղու-
թեամբ»¹⁾:

Մովսէս Սորենացու այս տեղեկություններն ուշագրավ են
այն տեսակետից, վոր պարզաբանում են հողային կալվածային
հարաբերությունները Հայաստանում 4-րդ դարում: Այդ գրու-
թյունները, վոր բերում են Սորենացին, հաստատում են, վոր
հողն Արշակունի վերջին թագավորների ժամանակ պատկանում
էր նախարարներին—Փեոգալներին. հետեւաբար սխալվում են
այն ուսումնասիրողները, վորոնք կարծում են, թէ հողն այդ
շրջանում պետական է յեղել:

Սոսրովի այս գրությունից հետո, Գազավոն Կամսարակա-
նի գլխավորութեամբ Արեւմտյան Հայաստան գնացող նախարար-
ները և այնտեղի իշխանների վորոշ մասն իրենց հետ տարած
արքունի գանձերով վերադառնում են Արեւելյան Հայաստան,
վորպէս իրենց գործունեութեան համար ավելի սպասով մի
վայրի: Այնուհետեւ Սոսրով Գ-ը Սահակ կաթողիկոսի հետ միա-
սին յերկրի իշխաններին համախմբում և հայ Արշակունի թագա-
վորութեան շուրջը՝ ստեղծելով նախապայմաններ վերականգնե-

¹⁾ Մ. Սորենացի, գիրք Գ, գլ. ԽԸ:

լու հայկական միասնական թագավորությունը Հայաստանի յեր-
կու մասերում:

Սոսրով Գ-ն իրեն բավականաչափ ուժեղ զգալով, հռոմեա-
կան կայսր Արկադից խնդրում է իրեն հանձնել Արեւմտյան Հա-
յաստանի կառավարման իրավունքը՝ խոստանալով հարկ վճա-
րել և հաշվի տունել հույն կառավարիչներին: Արկադը շահագր-
գւոված լինելով Սոսրովին սիրաշահելու գործում, բավաբարում
է Սոսրովի պահանջը՝ ձանաչելով նրան նաեւ Արեւմտյան Հայաս-
տանի թագավոր: Այսպիսով Սոսրովին հաջողվում է Հայաստանի
յերկու մասերը միավորել մի պետական ամբողջութեան մեջ, մի
թագավորի կառավարման իրավասութեան ներքո: Դրանով ամ-
ր-
վում է առաջին լուրջ քայլը՝ Հայաստանը Սասանյան Իրանի և
Հռոմեական կայսրութեան գերիշխանութեանց դուրս բերելու
ուղղութեամբ:

Սասանյան արքունիքը, վոր իրազեկ էր հայ մի քանի իշ-
խանների միջոցով Սոսրովի ձեռնարկած քայլերին, վոր նա
առանց իր գիտութեան «բարեկամացել» էր հռոմեական կայսրի
հետ և կաթողիկոս ընտրել Սահակ Պարթեին՝ Լուսավորչի տոհ-
մից, մի տոհմ, վորը Սասանյանների դարավոր թշնամի յեր,
սպառնում է Սոսրովին: Վերջինս պարսկական թագավոր Շա-
պուհ Գ-ի պատգամաբերին անարգելով հետ և վերադարձնում և
մերժում է Շապուհի պահանջը: Դա փաստորեն ապստամբու-
թյուն էր Սասանյան արքունիքի դեմ:

Սոսրով Գ-ն անմիջապէս պահանջում է կայսրից, վոր նա
չեղյալ հայտարարի Պարսկաստանի հետ կնքած խաղաղութեան
գաղինքը և գործով ոգնի իրեն՝ խոստանալով Արեւելյան Հայաս-
տանը դուրս բերել Պարսկաստանի գերիշխանութեանց և յեն-
թարկել Հռոմին: Հայ նախարարների մի փոքրաթիվ մասը, դա-
վաճանելով Սոսրովին, մեղադրում է նրան Հռոմի հետ բանակ-
ցութեան վարելու մեջ: Շապուհն իր վորդի Արտաշէրին մեծ
բանակով Հայաստան և ուղարկում Սոսրովին պատժելու համար:
Հռոմեական խորամանկ կայսրը հրաժարվում է Սոսրովին ոգ-
նելու: Վերջինս դրսից ոգնութեան հույս չունենալով, ստիպված
է լինում հնազանդվել Տիգրանի արքունիքին և գնում է Արտա-
շէրի մոտ:

Արտաշէրը ձերբակալում է Սոսրովին և դահագուրկ անում

նրան՝ թագավոր նշանակելով նրա յեղբայր Արամշապուհին (391—414): Արտաշիւրը վախենալով նոր ապստամբութեան բռնկումից, բանակի մեծ մասը թողնում և Հայաստանում, իսկ ինքը վերադառնում և Տիգրոն՝ տանելով իր հետ շլթայակապ Սոսրովին և Գաղավոն Կամսարականին: Պարսիկները վախենում էին Գաղավոն Կամսարականից, վերադառնալով իշխանից, թե նա կարող և ապստամբութեան բարձրացնել Պարսկաստանի դեմ: այդ պատճառով Տիգրոնի արքունիքը նրան ել և ձերբակալում: Գաղավոնի, ինչպէս և նրա յեղբայր Շավարշի ու Պարգե Ամատունու ունեցվածքը հարքունիս են գրավում: Արշակունիներս փորձ են անում իրենց 700 հոգւոյ բազկացած փոքրաթիւ զորքի միջոցով ազատել Սոսրովին և Գաղավոնին, բայց հաշտութեան չեն ունենում: Արտաշիւրը զրանից հետո մի քանի իշխաններին ևս շլթայակապ և անել տալիս և տանում Տիգրոն ու բանտարկում: Դրանցից Պարգե Ամատունուն մորթաղերծ են անում պարսկական սովորութեան համաձայն:

Առամշապուհ թագավորը հիմնականում շարունակում և իր յեղբոր՝ Սոսրովի քաղաքականութեանը՝ նպատակ ունենալով վերականգնել հայ Արշակունիների թագավորութեան նախկին իրավունքները: Բայց փոխում և իր աշխատանքի մեթոդներն ու ձևերը: Նա արագութեամբ հավատարիմ մնալով Տիգրոնի արքունիքին՝ ներքուստ մեծ զարկ և տալիս հայերի մեջ անկախութեան ձգտելու գաղափարներին:

Առամշապուհի յերկարամյա տիրապետութեան շրջանում խոշոր թռիչքներով և զարգանում Հայաստանի անտեսական ու կուլտուրական կյանքը, նրա որով և հորինվում հայկական դերը, վորի ստեղծումը կապված և Մեարոպ Մաշտոցի անվան հետ:

2. ԳՐԻ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Գրերի գյուտը մարդկային հասարակութեան հանճարեղ մտածողութեան արդեւոյններից մեկն և: Նա մեծ զարկ տվեց քաղաքակրթութեան ու առաջադիմութեան: Առանց գրերի գյուտի հնարավոր չէ քաղաքակրթութեանը: Ենդելը քաղաքակրթութեան նախապայմաններից մեկը համարում և գրի և գրակա-

նութեան ստեղծումը¹⁾: Գրերով և, վոր մարդը գրի յե առնում իր գաղափարներն ու մտքերը և թողնում հաջորդ սերունդներին: Սակայն գրերի գյուտը միանգամայն առաջ չի յեկել, — գալարվար գրերի մտածողութեան և զարգացման ու փորձերի արդեւոյն և յեղել: Գրերի վերջնական ձևակերպումը — դա դարավոր պրպտումների վերջին ամենահաջող փորձն էր:

Ներկայումս գործածվող գրերից զեւ շատ առաջ, հազարավոր տարիների ընթացքում մարդկային հասարակութեանը տարբեր յերկրներում, տարբեր միջավայրերում գրելու տարբեր ձևեր և հորինել: Որինակ, յեգիպտացիները գրում էին հիերոգլիֆներով, բաբելացիները, ասորեստանցիները և խաղերը՝ սեպագրերով, իսկ զրանցից ել առաջ նախապատմական մարդկութեան ավելի պրիմիտիւ ձևով գրում էր պայմանական զանազան նշաններով: Գրերի զարգացումը կատարվել և աստիճանաբար, ցնալով պրիմիտիւ ձևից գեպի ավելի կատարելագործված ձևերը՝ հասնելով ներկա գրերի զարգացման աստիճանին:

Գրերի այն ձևերը, վոր ներկայումս գործածում են յեվրոպացիները և Ասիայի բազմաթիւ ժողովուրդները, պարտական են հրեաներին ու փյունիկցիներին: Նրանք յեղան մարդկային հասարակութեան առաջին ծիծեռնակները, վորոնք կազմեցին լիակատար այբուբենը: Նրանցից այդ այբուբենը տարածվեց դեպի Արևելք և Արևմուտք: Այբուբենն առաջին անգամ փյունիկցիներից անցավ Հունաստան, վորտեղից՝ Իտալիա և ծնունդ տվեց հռոմեական կամ լատինական այբուբենին, իսկ վերջինիս հիման վրա կազմվեցին ներկա յեվրոպական ժողովուրդների այբուբենները: Այնուհետև այբուբենը Հունաստանից անցավ պոլոնական ժողովուրդներին և հայերին, իսկ Հրեաստանից անցավ Արևելք: Հրեական այբուբենից կազմվեցին սեմիտական ժողովուրդների և պարսիկների այբուբենները: Այսպիսով, հրեափյունիկյան նշանագրերի հիման վրա, յերկար գրերի ընթացքում կազմվեցին յերկրագնդի ժողովուրդների մեծ մասի այբուբենների հիմքը: Բայց յուրաքանչյուր ժողովուրդ վերցնելով այդ տառերն իր հերթին հարմարեցրեց իր լեզվի հնչյունաբա-

¹⁾ Յ. Ենգելս, «Ընտանեքի, մասնավոր սեմականութեան և պետութեան ծագումը», էջ 9, Յերևան, 1936 թ.

նական ձևերին՝ ձևափոխելով, լրացնելով և կատարելագործելով
այն: Այդ ձևով վարվեց հայոց գրերի նկատմամբ նաև Մեսրոպ
Մաշտոցը:

3. ՀԱՅՈՑ ԳՐԵՐԻ ԱՏԵՂԾՄԱՆ ՆԱԽԱԴՐՅԱԼՆԵՐԸ

Սոսրով Գ-ի վարած քաղաքականությունը՝ դուրս բերել
Հայաստանը Հռոմի և Պարսկաստանի գերիշխանությունից, ինչ-
պես տեսանք վերևում, մասնավոր տնտեսականություն: Հայ ժողովուր-
դը փաստորեն շարունակեց մնալ յերկու տարբեր պետություն-
ների տնտեսական-քաղաքական և կուլտուրական ազդեցություն-
ների ներքո, մի ազդեցություն, վրը կարող էր Հայաստանի
յերկու մասերը կտրել մեկը մյուսից և հեռացնել իրարից կուլ-
տուրապես և տնտեսապես: Քաղաքական այս անդամահատված
վիճակը հայերին ձուլելու լուրջ միտնալի առաջ էր կանգնեց-
նում: Ահա այս կարևոր հարցն էր, վր 4-րդ դարի վերջերին և
5-րդ դարի սկզբներին Վառձապուն թագավորի տիրապետու-
թյան տարիներում մտածության առարկա յի դառնում Հայաս-
տանում: Յերկրի առաջագիծ մարդկանց շրջանում պարզանում
է այն գաղափարը, վր տնտեսական և ստեղծել այնպիսի մի մի-
ջոց, վրը հնարավորություն տա ստեղծելու Հայաստանի յեր-
կու մասերի միջև կուլտուրական և գաղափարական միասնու-
թյուն: Այդպիսի կարևոր միջոցը, պարզ է, վր կարող էր լինել
միմիայն հայկական գրերի ստեղծումը, վր իսկապես մեծ դարձ
կարող էր առաջ կուլտուրային, կստեղծեր համախմբվածություն
հայերի մեջ և հնարավորություն կտար պահպանելու ժողովրդի
ինքնուրույնությունը՝ թույլ չտալով ձուլվելու օտարների հետ:

Հայերեն գրերի ստեղծումը միաժամանակ հնարավորու-
թյուն կտար վերականգնելու յերկրի անկախությունը, ուժեղաց-
նելով Արշակունիների պետությունը: Վառձապուն թագավորը
հայոց գրի ստեղծման մեջ տեսնում էր վաճ միայն հայ ժողո-
վրդի կուլտուրայի զարգացումը, այլև դրա մեջ տեսնում էր
իր թուլացած պետության ամրապնդումը:

Հայերեն գրերի ստեղծման յերկրորդ նախադրյալը հանդի-
սանում էր քրիստոնեության տարածումը: Հայկական գրի
ստեղծումից ուղիղ հարյուր տարի առաջ, չորրորդ դարի սկզբ-

բին, Հայաստանում մուսուլմանները գործել քրիստոնեությունը: Սա-
կայն այդ հարյուր տարվա ընթացքում քրիստոնեական գաղա-
փաքանությունը լայն ծավալ չէր ստացել Հայաստանում: Այ-
նատավորական մասսաները դեռ շարունակում էին կապված
մնալ իրենց հին հեթանոսական կրոնին:

Ավիստարանի լեզուն անհասկանալի յեր ժողովրդի համար:
Նա կարգացվում էր ասորերեն կամ հունարեն լեզուներով, ապա
միայն թարգմանվում հայերեն: Դրանք կոչվում էին բերանա-
ցի թարգմանիչներ: Քրիստոնյա քարոզիչները մեծ դժվարու-
թյունների առաջ էին կանգնում: Նրանց գործը պահանջում էր
հայերեն գրի և գրականության ստեղծումը: Ուտար լեզուներով
սովորելու և քրիստոնեություն տարածելու դժվարությունների
մասին հաաքըքի տեղեկություն և տալիս 5-րդ դարի յերկ-
րորդ կեսի պատմագիր Ղազար Փարպեցին: Նա ասում է.

«...Յերանելի Մեսրոպ Մաշտոցը հոգ տանելով, միշտ առնա-
մում էր՝ տեսնելով Հայաստանի այն մանուկներին մեծ չարչա-
րանք և արած շատ ծախսերը, վրոնք շատ դրամներով, յերկար
ճանապարհորդությունը և յերկարատև չարչարանքով մաշում
էին իրենց սրերն ասորի գիտության դարձյուններում: Վրովհե-
տև յեկեղեցական արարողություններն ու սուրբ գրքի ընթերց-
մունքները վաճելում և հայոց յեկեղեցիներում ասորոց գրե-
րով էին կատարվում. այսպիսի մեծ աշխարհի ժողովուրդները
վրինչ չէին կարողանում հասկանալ և ոգուտ ստանալ. պաշ-
տոնյաները նեղություն էին կրում և ժողովուրդն ոգուտ չէր
ստանում ասորաց լեզվի անկատարությունից. այս բանի մասին
շատ ժամանակ մտածել էր այն յերանելի Մաշտոցը և նեղուրտ-
վել ինքն իրեն, մանավանդ թե հայերեն նշանագրեր կան,
վրոնցով կարելի յեր հայկական և վր մուրացած հնչյուններով
կարգալ ու առհասարակ այր ու կին մարդկանց հոգիքը շահել
բոլոր յեկեղեցիներում»:

«...Երանելոյ առն Մաշտոցի ընկալիալ յամենախնամ մար-
դասերեն Ասածոյ՝ զորացոյց զնա հոգով ողորմութեան իւրոյ:
Քանղի հողացոյալ յարածամ տրամեր երանելի այրն Մաշտոց տե-
սանելով զմեծ փանն և գառաւեղապէս ծախս մանկանց Հայաս-
տան աշխարհիս, որք բաղում թոշակօք և հեռապնաց ճանապար-
հօք և բազմաժամանակեայ դեղերմամբ մաշէին գաւուրս իւր-
եանց ի դարոցս ասորի գիտութեան: Քանղի պաշտոն եկեղեցոյ

և կարգացմունք գրոց ասորի ուսմամբ վարէին ի վանորայս և եկեղեցիս Հայաստան ժողովրդոցս, յորմէ ոչ ինչ էին կարող լսել և օգտել ժողովուրդքն այնպիսի մեծ աշխարհի, և լինէր պաշտօնէիցն աշխատութիւն և ժողովրդոցն անշահութիւն յանլրութիւն լեզուին ասորոյ: Զայս ի բաղում ժամանակս զմտաւ ածեալ երանելի առն Մաշտոցի, և վղձակցեալ յանձն իւր, մանավանդ թէ գոն նշանադիրք հայիրէն լեզուոցս, որով հնար է ինքեան ձայնիւ, և ոչ մուրացածոյ բարբառով, շահել զհոգիս արանց և կոհանց առհասարակ յամենայն յեկեղեցիս բաղմունքեան»¹⁾:

Դազար Փարպեցու այս հատվածից պարզ յերևում է, թե վորպիսի ծանր դժվարություններ կային քրիստոնեայության տարածման համար և թե վորքան դժմարներ էր վառնվում: Միաժամանակ այս հատվածից պարզ յերևում է, վոր հայերեն գրերի մասին առաջին մտածողը լինում է Մեսրոպ Մաշտոցը Վառձապուհի իշխանության տարիներին:

Վառձապուհի թագավորությունը տևում է մոտ 25 տարի և անցնում է գրեթե սուսնց կռվի, վորովհետև Արևելքի և Արևմուտքի յերկու հզոր պետությունները, այսինքն Սասանյան Պարսկաստանը և Բյուզանդական կայսրության միջև ստեղծվում է խաղաղության մի յերկար շրջան: Անհրաժեշտ է նշել, վոր Վառձապուհը քաջ թագավոր չէր և վոչ ել հմուտ ռազմագետ: Նա նշանավոր զիմանադեա էր և հայ Արշակունի թագավորներին մեջ աչքն բնկնող մի գրասեր անձնավորություն:

Պարսկաստանի և Հռոմի միջև 387 թվի Տրղբոնի դաշնագրությունից հետո խաղաղությունը տևում է բավական յերկար ժամանակ, վորը, պիտի ասել, այդ յերկրների համար շատ հազվագեղ մի յերևույթ էր: Խաղաղության սկզբնական շրջանում Իրանում իշխում էին այնպիսի թագավորներ, վորոնք վերջ տալով արտաքին պատերազմներին, գրադվում էին յերկրի ներքին գործերով: Այդ թագավորներից հայտնի յին Վառ (Բահրամ) Դ. (389—429), վորը կոչվում էր նաև Կրմանշահ (Քիրմանշահ) — Կրամանի թագավոր, վորովհետև նախքան թագավոր դառնալը, իր-

¹⁾ Դ. Փարպեցի—Պատմություն հայոց, գլ. Ժ, էջ 28—29, Թիֆլիս 1908 թ.:

ը և թագաժառանգ վարում էր Կիրման գավառի կառավարման պաշտոնը, և Հագկերտ Լ. (399—420): Սրանք իրենց արտաքին քաղաքականության բնագավառում վարում էին խաղաղ քաղաքականություն Բյուզանդիայի հետ, իսկ ներքին քաղաքականության մեջ անխնա պայքար էին մղում ռազմատենչ ազնվականներին և զրադաշտական մոգերին դեմ՝ թուլացնելու համար նրանց ազդեցությունը պետական գործերում:

Պարսիկները Հագկերտին մեղավոր անուն տվին, իսկ հռոմեացիները մեծահոգի-ազնիվ թագավորին հուշակ, վորովհետև նա այնքան մեղմ էր վերաբերվում քրիստոնեյաներին, վոր նույնիսկ թույլատրեց նրանց իր մայրաքաղաքում 410 թվին ժողով գումարել իրենց հոգևոր պետ ընտրելու համար: Նման մեղմ քաղաքականությունը նպաստավոր պայմաններ էր ստեղծում Հայաստանում ինչպես շինարարական, նույնպես և կուլտուրական աշխատանքների ծավալման գործում: Իրոք, Վառձապուհի թագավորության շրջանում ծավալվում է կուլտուրական բեղմնավոր մի գործունեություն, վոր հայ ժողովրդի ազգային գոյության տեսակետից պատմական մեծ նշանակություն ունեցավ: Վառձապուհի ժամանակ ձեռնարկված կուլտուրական ամենամեծ գործը՝ հայոց գրերի ստեղծումն էր Մեսրոպ Մաշտոցի ձեռքով:

Քրիստոնեայությունն ամբողջ 4-րդ դարում, հակառակ Ներսիս Մեծի գործադրած ջանքերին, ավերապետող կրոն չէր հանդիսանում Հայաստանում: Հեթանոսական կրոնը շարունակում էր պայքարել քրիստոնեայության դեմ: Մի շարք լեռնային գավառներում քրիստոնեայությունը դեռ մուսք չէր գործել՝ չնայած քրիստոնեյա քարոզիչների ու իշխանության կողմից գործադրած մի շարք բռնի միջոցների: Քրիստոնեայության տարածման համար կազմակերպվում է մի նոր շարժում, վորի մեջ Վառձապուհ թագավորին ընկնում էր Թեոփրոս Մեծի գերը: Փորձը ցույց տվեց, վար բռնի ուժի գործադրման միջոցով Հայաստանում հնարավոր չէր տարածել քրիստոնեայություն: Քրիստոնեյա քարոզիչներն ու գործիչներն այժմ աշխատեցին խաղաղ միջոցով տարածել քրիստոնեայությունը:

Այդ գործի գլուխ կանգնեցին 5-րդ դարի աչքի ընկնող յերկու վանականներ՝ Սահակ կաթողիկոսը և Մեսրոպ Մաշտոցը: Իրանիցմը, իր մազդեյական կրոնի խավարամտությամբ,

սկսած 4-րդ դարից ուժեղ թափով ներխուժում եր Հայաստան: Այդ բռնի ուժի առաջ չեք կարող դիմանալ Հայաստանը: Միայն հայկական պետություն ամբարայնումը, կուրտուրայի զարգացումը և քրիստոնեության տարածումը յերկրում կարող եյին դուրսավոր պատենչներ հանդիսանալ զբաղաշտականության ներխուժման առաջ: Սակայն կուրտուրայի զարգացումը կապված եր սեփական դրի և գրականության ունենալու խնդրի հետ, վորից գուրկ եյին հայերը: Այդ հանճարեղ գործի հեղինակը, ինչպես նշեցինք վերևում, հանդիսացավ Մաշտոցը, իսկ այդ մտքի ստեղծման վայրը հանդիսացավ Դողթան գավառը:

Վառմապուհը, այդ Արշակունի վերջին նշանավոր թագավորն ըմբռնեց հայոց դրերի նշանակությունը և ընդառաջեց Սահակին ու Մեսրոպին: Այսպիսով իրանիզմի աղդեցության դեմ պայքարելու գլխավոր միջոցներից մեկը հանդիսանում եր դիրն ու գրականությունը: Այդ հանդամանքը ևս հայկական գրերի ստեղծման նախադրյալներից մեկը դարձավ:

4. ՄԵՍՐՈՊ ՍԱՇՏՈՅԸ ՅԵՎ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԳՐԵՐԻ ՍՏԵՂԾՈՒՄԸ

Մեսրոպ Մաշտոցը ծնվել և մոտավորապես 353 թվին Մուշի (Տարսն) գավառի Հացեկաց գյուղում՝ Վարդանի ընտանիքում: Վորոշ ուսումնասիրողներ Մեսրոպի ծնունդը դնում են 361 թվին: Բայց առաջին թիմն ավելի հավաստի յե թվում մեզ, քան յերկրորդը, վորովհետև Կորյունի ասելով Մեսրոպը մահացել և խոր ձերության մեջ, 80 տարեկանից ավելի հասակում: Նրա հայրը յեղել և ազատ գյուղացի, վոչ ճորտ, և զբաղվել և յերկրագործությամբ: Մի շարք հետազոտողներ՝ Դրիգոր Խալաթյանը, Մկրտիչ Եմինը, Իսահակ Հարությունյանը, Մ. Որմանյանը և ուրիշները գտնում են, վոր նա ազնվականի վորդի յեր: Բայց այդ մասին մենք վոչ մի տեղեկություն չենք գտնում մեր մատենագրության մեջ: Նրանք յիշում են այն բանից, վոր Մեսրոպը բարձր պաշտոններ և վարել, վորից յեղրահայնում են, վոր միայն ազնվականները կարող եյին պաշտոններ վարել: Դա ճիշտ չե: Նախ 5-րդ դարում դասային կաստայությունը շատ խորը չեք, յերկրորդ՝ ուսումը մենաշնորհ իրավունք չեք միայն իշխանների համար, նա մատչելի յեր նաև

յածր պատկարների վորոշ խավերի համար: Ուստի և Մեսրոպ Մաշտոցը միշտ ել հնարավորություն ուներ սովորելու և իր նախկինները հանդես բերելու, ինչպես նաև պաշտոններ վարելու գործում: Հենց այն հանգամանքը, վոր Մեսրոպը մինչև իր կյանքի վերջը մնաց վարդապետ և մի վորևե գավառի կամ նահանգի յեպիսկոպոսություն չստացավ, ցույց և տալիս, վոր նա ազնվական ծագում չի ունեցել, վորովհետև նրա բոլոր ազնվական ծագում ունեցող աշակերտները դրեթե ստանձնեցին այս ու այն գավառի յեպիսկոպոսությունը, իսկ հայտնի յե, վոր 4-5-րդ դարերում յեպիսկոպոսությունները կազմակերպվում եյին նախարարություններին կից, վորի յեպիսկոպոսը պետք և լինեք տվյալ տոհմից:

Մեսրոպ Մաշտոցն սկզբում սովորում և ներսես կաթողիկոսի բացած դպրոցներից մեկում: Նա հետագայում ձեռք և բերում հունարեն, պարսկերեն և ասորերեն լեզուների մեծ հմտություն, վորի հետևանքով Արշակունիները պալատում Խոսրով Գ-ի և Վառմապուհ թագավորների ժամանակ ձեռք և բերում սկզբում զինվորական պաշտոն, հետո զառնում արքունի քարտուղար:

Մեսրոպ Մաշտոցի կյանքի ու գործունեության մասին տեղեկություններ քիչ ունենք: Նրա կենսագիր Կորյունն ավելի շուտ վարք և տալիս, քան կենսագրություն: Կորյունի մոտ յեղած հավաստի տեղեկությունները Մեսրոպի սկզբնական գործունեության մասին հետևյալն և.

«Այն մարդը, վորին մենք պատմության սկզբում (առաջին շարքում) նշանակում ենք և վորի մասին շատագուց ենք պատմելու, կոչվում եր Մաշտոց, Տարսն գավառի Հացեկաց գյուղից, Վարդան անունով յերաճելի մարդու վորդի: Մանկություն հասակում կրթվելով հեղինակալ կրթությամբ, վարժված լինելով գալիս և Արշակունի թագավորների գավառը (Այրարատ) և ծառայության և մտնում արքունի զինանատան՝ գտնալով թագավորի կողմից արված հրամանների սպասավոր, Հայոց աշխարհի հազարապետ Առավան կոչված մի մարդու ժամանակ: Տեղյակ և հմուտ լինելով աշխարհական կարգերին, իր զինվորական պետերի կողմից՝ հարմար եր համարվում նաև զինվո-

55-57
20775-59

բախան ծառայութեան: Միաժամանակ ուշադիր հետևում եր Աստվածաշունչը գրքի ընթերցանութեան:

«Առն դոր ի նախակարգ բանիս նշանակեմք, վասն որոյ և փոյթ արարեալ մեր պատմելոյ, էր Մաշտոց անուն, ի Տարոնահան գավառէն, ի Հաղպկաց գեղջեհէ, որդի առն երանելոյ Վարդան կոչեցելոյ: Ի մանկութեան տիսն վարժալ՝ հեղինակեալն դպրութեամբն, եկեալ հասեալ ի գաւառն Արշակունեաց թագաւորաց Հայոց մեծաց, կացեալ յարքունական դիւանին, լինել սպասաւոր արքայաւոր հրամանին առ հազարապետութեամբն՝ աշխարհիս Հայոց՝ Առաւանտոյ ուրումն: Տեղեկացեալ և հմուտ եղեալ աշխարհական կարգաց, ցանկալի եղեալ զինւորական արուեստին իւրոց զօրականացն, և անդէն ուշ եղեալ փութով ընթերցումոց աստուածեղեն գրոց»¹⁾:

Մեսրոպն արքունի պաշտօններում մնում և տասը տարի, վորտեղ և ծանոթանում և Սահակ կաթողիկոսի հետ, վոր իբր ժամանակի ամենազարգացած և կրթված անձնավորութեանն էր: Սահակի կողմից նա մոտ 394—395 թ. թ. ձեռնադրվում և վարդապետ—հոգևորական, թողնելով արքունի քարտուղարի պաշտոնը, և վորպէս քարոզիչ ուղարկվում Իրոկեան գավառ (ներկայիս Ադուլիս, Նախիջևանի ինքնավար հանրապետութեանում) հեթանոսութեան դեմ քարոզչութեան անելու: Մեսրոպին հաջողվում և այդ գավառի իշխան Շաբիթի զինվորական ուժի միջոցով բռնի կերպով տարածել քրիստոնեւթյունը: Դա նշանակում էր, վոր Հնաշառ Գրիգոր Լուսավորիչի ժամանակից անցել էր մոտ հարյուր տարի, բայց դարձյալ սրի ոգնութեան էր զգացվում քրիստոնեւթյունը տարածելու համար: Մեսրոպը Դոկթանից անցնում և Սյունիք, բայց դարձյալ հանդիպում և լուրջ զօգնութեաններին: Սյունիքում Մեսրոպին աջակցութեան են ցույց տալիս իշխանները, առանձնապէս Վաղինակը:

Մեսրոպի քարոզչութեան ժամանակ հանդիպած զօգնութեաններին և հայերեն գրերը ստեղծելու մասին Մ. Խորենացին գրում և. «Յեւ յերանելի Մեսրոպը քարոզելու ժամանակ պահաս նեղութեան չէր կրում, վորովհետեւ ինքն էր թե ընթերցո-

¹⁾ Կորյուն—«Պատմութիւն վարուց և մահուան սրբոյն Մեսրոպ վարդապետի մերոյ թարգմանչի», էջ 9, Թիֆլիս 1813 թ.:

ղը և թե թարգմանողը. և յեթե նրա բացակայութեամբ մի ուրիշն էր կարգում (Աստվածաշունչ), ժողովրդին անհասկանալի չէր մնում, վորովհետեւ թարգմանող չէր լինում. դրա համար ել նպատակ դրեց հնարել և գտնել հայոց լեզվի նշանագրերը և աշխատելով տանջվում էր զանազան փորձութեաններով:

Եւ ի վարդապետել երանելոյն Մեսրոպայ ոչ փոքր կրեր վտանգը, քանզի ինքն էր ընթերցող և թարգմանիչ. և եթէ այլ ոք ընթեռնոյր, ուր նա ոչ հանդիպէր, վանխուլ ի ժողովրդոցն լինելը՝ յազապ ոչ լինելոյ թարգմանիչ: Վասն որոյ եղ ի մտի հնարել գտնել նշանագիրս Հայոց լեզուիս. և արեալ գտնան ի ջանս պէս պէս փորձիւք տանջանէք»:

Մեսրոպը 402 թվին վերադառնում և Վաղարշապատ և հարց և բարձրացնում Սահակ կաթողիկոսի առաջ Հայոց գրերն ստեղծելու համար: Այդ ժամանակ Վաղարշապոս թագաւորը բացակայում էր յերկրից: Նա գնացել էր Միջագետք պարսկական թագաւորի հրամանով իրանական և բյուզանդական զորքերի միջև ծագած վիճակը լուծելու: Վաղարշապոսն այնտեղ իմանում և Հաբիւ քահանայից, վոր ասորի Դանիէլ յալիսկոպոսի մոտ կան հայերեն նշանագրեր: Վաղարշապոսը 403 թվին վերադառնում և Հայաստան, տեսնում և, վոր Մեսրոպն ու Սահակը աշխատում են գրերի ստեղծման ուղղութեամբ: Ինքը նույնպէս մասնակցում և այդ հանձարեղ գործի իրականացմանը: Վաղարշապոս թագաւորն հայտնում և Սահակին և Մեսրոպին իր լսած գանիւնլյան գրերի մասին և անմիջապէս յերկրի գիտնականներին ու աչքի ընկնող հոգևորականներին հրավիրում և խորհրդի Վաղարշապատում՝ կաթողիկոսարանում տեղի յեն ունենում մի շարք խորհրդակցութեաններ և վորոշում են խորհրդ թագաւորին արքունի գիտնականներից մեկին ուղարկել Միջագետք գտնիլլյան գրերը բերելու: Վաղարշապոս թագաւորը, վոր նույնպէս մոտ հոգւած էր հայերեն գրերի ստեղծման գործով, թագաւորական հրամանով Միջագետք և ուղարկում արքունի գիտնականներից Վահրիճին. «...յաշխարհէս մերոյ առաքեաց հրեշտակութեամբ (պատգամաւոր) գայր մի պատուական և հավատարիմ իւր, Խաղունի աղգաւ Վահրիճ անուն...»¹⁾:

¹⁾ Մովսէս Խորենացի, գիրք Գ, գլ. ԾԲ:

Վահրիճը Միջագետքում դառնելով Հաբեի քահանային, նրա հետ միասին գնում է Դանիել յեպիսկոպոսի մոտ և վերցնում է նրանից տառանիշերը, թվով 22 և բերում Հայաստան ու հանձնում Սահակ-Մեսրոպին: Ըստ Կորյունի, Վահրիճի բերած տառերի թվականը համընկնում է Վառձապուհի թագավորի 5-րդ տարուն: «Յեւ ապա նրանից ստանալով (Դանիելից նշանադրե-
րը), ուղարկում է Հայոց աշխարհի թագավորին հասցնելով նրան՝ նրա թագավորության 5-րդ տարում: «...Եւ ապա արեալ իմա-
նէ (Դանիելից նշանադրերը) առաքէր առ արքայն երկրին Հա-
յոց, ի հինգերորդի ամի թագաւորության նորա ի նա հասու-
ցանէ»¹⁾:

Կորյունի այս թվականը գրչագրական սխալ պիտի լինի: Կարծում ենք այդ թվականը պետք է լինի վոչ թե Վառձապուհի թագավորության հինգերորդ տարուն, այլ տասնհինգերորդ տա-
րուն: Հայտնի չէ, վոր Վառձապուհը թագավոր է դավել 390—
391 թ. թ.: Նա միջագետք է գնացել 402—403 թ. թ. և այդ
թվերին է իմացել դանիելյան գրերի մասին: Պարզ է, վոր Վահ-
րիճի Միջագետք գնալն ու վերադարձը պետք է յեղած լիներ
403 թվից հետո, հավանական է, 404—405 թ.թ., վորը հավասար
կլիներ մոտավորապես Վառձապուհի թագավորության 15-րդ
տարուն:

Մեսրոպն ու Սահակը ստանալով դանիելյան այբուբենը,
անմիջապես զործունելության մեջ են գնում: Ամենուրեք թա-
գավորության հրամանով և արքունի միջոցներով բացվում են
դպրոցներ, կրթում ու դատաւարակում են հայ աշակերտներին,—
ասում է Կորյունը²⁾—մի կողմ թողնելով ասորական լեզվի և
դպրության ուսուցումը: Մեսրոպը, նույնիսկ, ըստ Կորյունի,
ստանում է վարդապետի—ուսուցչի աստիճան՝ դպրոցներում ծա-
ռայություն կատարելու հետևանքով:

Դանիելյալ գրերով յերկու տարի սովորեցնում են աշա-
կերտներին. «...Եւ իբր ամս երկու կարգեալ զվարդապետութիւն
իւր և նովին նշանադրե...»³⁾: Սակայն այդ յերկու տարվա

¹⁾ Կորյուն — «Պատմութիւն վարուց և մահուան սրբոյն Մեսրոպայ վար-
դապետի մերոյ թարգմանչի», եջ 12—13, Թիֆլիս, 1913 թ.:

²⁾ Նույն տեղ, եջ 13:

³⁾ Նույն տեղ:

փորձերից հետո Մեսրոպն ու Սահակը համոզվում են, վոր դանի-
ելյան գրերով չէր կարելի հայոց լեզու սովորեցնել աշակերտնե-
րին և ստեղծել դրականություն. Մեսրոպը խիստ քննադատու-
թյան յենթարկեց հայոց լեզվին՝ Համադատաւաստող այդ նշա-
նադրերը: Դանիելյան գրերի անպիտոության մասին խոսում
է նաև Մովսէս Խորենացին:

«...Սրանք սովորելով, իրեն հետ մի քանի տարի աղա-
ներ ևս կրթելով, տեղեկացան, իմացան, վոր այդ տառերը բա-
վական չէին հայկական բառերի հնչյունները ճշտությամբ ար-
տահայտելու»:

«Որոց ուսուալ է թեաճելով ընդ նոսա աղայոց դամս սա-
կաւ, տեղեկացեալ զբառացին՝ ոչ լինել բաւական այնու նշա-
նադրօք սոսոյճ հոլովել զհեզեհայ բառից հայկականաց հազ-
ներդարաբ՝ մուրացածոյիւն այնուիկ դժադրութեամբ»¹⁾:

Հայերեն գրերը լրացնելու, ուղղելու և կատարելագործելու
համար Միջագետք է ուղարկվում Մեսրոպն իր աշակերտների
հետ տեղեկու ասորի Դանիել յեպիսկոպոսին և այլ ասորի ու
հույն գիտնականներին: Մեսրոպը դրանց հետ խորհրդակցելով
պետք է կազմեր հայոց նոր այբուբենը: Մեսրոպ Մաշտոցն իր
հեղ փերցնում է մի քանի ընդունակ աշակերտների՝ Հովնան
Յեղեղյացուն, Հովսեփ Պաղնեցուն և ուրիշներին, ապա 406 թ.
մեկնում է Միջագետք: Առաջին անգամ Միջագետքում հանդի-
պում է Դանիել յեպիսկոպոսին, բայց նա Մեսրոպին վոչ մի
ոժանդակություն չէ կարողանում ցույց տալ, վորովհետև ծա-
նոթ չէր հայոց լեզվին և առհարաբակ լեզվաբանության: Ըստ յե-
րևույթին նրա մոտ յեղած այսպես կոչված «հայոց տառերը»
պատահամբ են ընկել ասորի քարոզիչների կողմից: Հավանա-
կան է, վոր ասորի քարոզիչները 3—4-րդ դարերում Հայաստա-
նում քրիստոնեցություն տարածելու համար վորձ են արել հա-
յոց լեզվի համար ստեղծել գրեր, բայց այդ փորձն անհաջող է
սեղնել և այդ կազմած անհաջող տառերն են, վոր ընկել են Դա-
նիել յեպիսկոպոսի ձեռքը: Դանիելյալ գրերն անշուշտ կազմե-
ված պետք է լինեյին ասորական այբուբենի հիման վրա:

Կարակալա կայսրի ժամանակ (211—217) ապրող ու գոր-

¹⁾ Մ. Խորենացի—գիրք Դ, գլ. ԾԲ:

ժող Փիլոսոփայութեան պատմաբանի աշխատութեան մեջ տեղեկութեան և պատմաբանի, վոր այդ ժամանակ հայերեն գիր ու գրականութեան և յեղելու Կարծում ենք, հենց այդ ժամանակ պետք է ստեղծված լինելից վանիկական գրերն ասորի քրիստոնյա քաղաքներէ կողմից, վորոնք մուսաբ կլին դործել Հայաստանի հաւաքովից — Յեղեհայից:

Դանիկական գրերի մասին ուշագրով մի հաւաքում և պահպանվել Վարդան Բարձրաբերդցու պատմութեան մեջ.

«Մեսրոպը հորինում և հայերեն տառերը Հին ժամանակներից ի վեր Դանիկ ասորու մոտ յեղած 22 տառերը չկարողանալով պարզել մեր լեզվի բնագործակութեանը, անցյալում անուշադէր թողնվեցին, բովանդակման առումով հուշ, ասորի և պարսիկ գրերով: Այդ տառերով Մեսրոպը չէր կարող Աստվածաշունչ գիրքը թարգմանել հայերեն»¹⁾:

Վարդանի այս տեղեկութեաններէց յերևում է, վոր դանիկական գրերը վաղուց գոյութեան են ունեցել և պատահամբ են ընկել նրա մոտ: Հենց այն, վոր նա Մեսրոպին վոչ մի ոճանդակութեան ցույց չի կարողացել տալ, ապացուց և, վոր նա չի ստեղծել հայոց գրերը:

Մեսրոպ Մաշտոցը Դանիկից ոգնութեան հասանալով, հուսահատվում է, բայց վորպէսզի մի ոգուտ տված լիներ, իր հետ տարած աշակերտներին մայցում և հունական և ասորական դպրոցները սովորելու, իսկ ինքը պատրաստվում է վերադառնալ Հայաստան: Բայց լսելով, վոր Յեղեհի քաղաքում գտնվում է հանճարեղ Պղատոն գիտնականը, վոր վարում էր նույն քաղաքի դիմանի վերականգնել պաշտոնը, ունկնդրելով իր մտերիմներէ խորհուրդները, վճռում է այցելել նաև Յեղեհի Պղատոնին:

Մեսրոպը Ամիդ քաղաքի Ակակիոս յեպիսկոպոսի աջակցութեամբ մեկնում է Յեղեհի, Պղատոնի մոտ. բայց նա, չնայած իր գործ գրած միջոցներին ու ջանքերին, դարձյալ ոգնութեան ցույց չի կարողանում տալ Մեսրոպին, վորովհետև ծանոթ չէր հայոց լեզվին, ուստի խորհուրդ է տալիս նրան, թի անհրաժեշտ

¹⁾ Վարդան Բարձրաբերդցի, «Պատմութեան տիեզերական», եջ 70, Մոսկվա 1861 թ.:

և անցնել սամոսացի նշանավոր հուշն Յեղեհի հետ գիտնականի մոտ: Սամոսում կային նաև հարուստ գրադարան և աչքի ընկնող հուշն և այլ գիտնականներ: Մեսրոպը Յեղեհի այցի Բաբելաս Յեղեհացու առաջնորդութեամբ մեկնում է Սամոս, վորը գտնվում էր Յեղեհի այցի դեպի արևմուտք, Կիլիկիայի և Փոքր Հայքի սահմանների մոտ, իր հետ վերցնելով Պղատոնից, Բաբելասից հանճարաբանականներ Յեղեհի անունին: Այստեղ իմանալով, վոր Յեղեհի հետ գիտնականը մահացել է, Մեսրոպը բանակցութեաններէ մեջ է մտնում նրա աշակերտ Հոսիանոսի հետ, վոր նույնպէս հայտնի հուշի ունէր. բայց նրանից ևլ անհրաժեշտ ոճանդակութեան չի կարողանում ստանալ:

«Այն ժամանակ Մեսրոպը, — ասում է Խորենացին, — Բաբելաս յեպիսկոպոսից ոգնութեան ստանալով, Փյունիկիայի միջով անցնելով, գնում է Սամոս, վորովհետև Յեղեհի անունը վախճանվելով թողել էր մի աշակերտ Հոսիանոս անունով, վորը հելլենական գրչութեան հրաշալի արվեստ ունէր և վորը ստանձնացել էր Սամոսում: Մեսրոպը գնալով նրա մոտ նրանից էս ոգուտ չգրանելով...»:

«Յայնժամ Մեսրոպայ ոգնականութեան ի Բաբելոսէ եպիսկոպոսէ գտեալ, և անցեալ ընդ Փիւնիկէ ի Սամոս գիմէ, քանզի եպիսկոպոս վճաբելով զկենցաղս՝ թողեալ լինի աշակերտ մի անուանեալ Հոսիանոս, հրաշալի արուեստիւ հելլէն գրչութեամբ, որ ի Սամոս էր միայնացեալ: Առ սա երթաել Մեսրոպայ, և յայնմ էս անշահ ֆուցեալ...»¹⁾

Մեսրոպին իր շրջագայութեան ընթացքում անհրաժեշտ ոգնութեան հասանալով, ինքը Սամոսում ստիպված է լինում մեկնել գրադարան հայոց գրերի ստեղծումով, վորովհետև այնտեղ՝ Սամոսում կային բոլոր միջոցները գրեր ստեղծելու համար: Անշուշտ Մեսրոպին իր շրջագայութեան ընթացքում ձեռք է բերում վորոշ հմտութեան, շփվելով ասորի և հուշն գիտնականների հետ: Նա, չնայած վոր Հոսիանոսից հարկ յեղած չափով ոճանդակութեան հասնելու, բայց հաճախ խորհրդակցելով նրա հետ, քրտնատանջ աշխատանք էր թափում հայոց գրերի հորինման և

¹⁾ Խորենացի, գիրք Դ. գլ. ԾԳ:

ձևավորման վրա. «Եւ այնպէս բազում աշխատութեանց համ-
բերյալ վասն իւրոյ ազգին բարեաց...»¹⁾։

Մեսրոպի համառ աշխատանքի հետեանքով վերջնակա-
նապես Սամսո քաղաքում կազմվում են հայերեն գրերը թվով
36 հատ, վորոնք միանգամայն համապատասխանում են ին հա-
յոց գրերի հնչյունաբանական ձևերին և արտահայտությանը։
Մեսրոպը հայերեն գրերի ստեղծման գործում ցուցաբերեց մեծ
գիտնականի ու լեզվաբանի հմտությունը։ Հայոց գրերի ստեղծ-
ման թվականը պետք է լինի 406—407 թ.թ., վորովհետեւ Կոր-
յունն ստում է, վոր Մեսրոպն ուղարկված էր «...եկեալ հասա-
նել ի Հայաստան աշխարհն, ի կողմանս Արարատյան գավառին
առ սահմանոք նոր քաղաքին (խոսքը վերաբերում է Վաղար-
շապատին—Հ. Հ.), ի վեցերորդ ամի Վասմշապուհոյ արքային
Հայոց մեծաց»²⁾, իսկ այդ կլինի Վասմշապուհի թագավորու-
թյան 16-րդ տարում, այսինքն 406—407 թ.թ.։

Մեսրոպի կազմած 36 տառերը Հռոմանոս հույն գիտնական-
նը մագաղաթյա թղթի վրա ձևավորում է հանձնում և նրան։
Այդ մասին Կորյունը գրում է. «Եւ այնպէս ի նմին քաղաքի
(խոսքը վերաբերում է Սամսոյին—Հ. Հ.) գրիչ ոմն հեղինական
գաղութեան Հռոմանոս անուն գտեալ, որով դամենայն ընտ-
րութիւնս նշանագրոյն՝ գնբրադոյնս, վերան և գերկայնն, գա-
ռանձինն գերկնաւորն միանգամայն յորինեալ և յանկուցեալ, ի
թարգմանութիւն...» (Կորյուն, էջ 15)։

«Թե այնտեղ նույն քաղաքում (խոսքը վերաբերում է Սա-
մսոյին—Հ. Հ.) հեղինական գրերին հմուտ մի գրիչ՝ Հռոմանոս
անունով, նրա միջոցով՝ նշանագրերի բոլոր ընտրությունը, ավե-
լի նուրբերը, կարճերը և յերկարները, առանձինը նաեւ կրկնա-
վորները հորինեց և համարեցրեց»։

Ասորի Գանիկի մոտ յեղած գրերը, հավանաբար, առանց
ձայնավորի տառեր են յեղել՝ սեմական այբուբենի ձևով դասա-
վորված, միանգամայն անհամապատասխան հայոց լեզվի համար,
իսկ Մեսրոպի կազմած այբուբենը, վորով մենք այժմ գրում
ենք, հիմնված է հունա-լատինական այբուբենի վրա։ Բայց քա-

նի վոր հունարեն տառերի քանակը թվով ավելի քիչ էր և չէր
կարող բավարարել հայոց լեզվի հնչյունաբանական ձևերին, ուս-
տի նա ստեղծված է լինում հունական տառերից վերցնել 21 տառ,
հարմարեցնելով նրանց հայոց լեզվին, իսկ 15-ը կազմում է ին-
քը, որովհետև տառերին, պարսկական, զինգերին և այլ լեզուներ-
ի տառերից, հասցնելով այդ մինչև 36 հնչյունի։ Մեսրոպի հնա-
րած տառերից են՝ Ը, Ժ, Լ, Խ, Ծ, Հ, Ձ, Ճ, Յ, Ծ, Զ, Զ, Ռ. Տ,
իսկ հունարենից վերցրել են՝ Ա, Բ, Գ, Դ, Ե, Զ, Է, Թ, Ի, Կ, Դ,
Մ, Ն, Ո, Պ, Ս, Տ, Բ, Փ, Գ։ Սխալ է այն տեսակետը, վոր
երբ թե Մեսրոպը լրացրել է դանիելյան տառերը, մտցնելով
նրանց մեջ ձայնավոր գրերը և շունչ տվել այդ մեռած նշա-
նագրերին։ Մեսրոպյան տառերը վոչ մի առնչություն չունեն
գանիկյան գրերի հետ։ Կարծում ենք, վոր Մեսրոպն ինքն է
հորինել և կազմել հայոց գրերն իրենց ամբողջ կազմով։

Մեսրոպը հասնում է իր հետապնդած նպատակներին՝ ստեղ-
ծելով հայոց լեզվի համար լիակատար այբուբեն հունականի
ուղղադրությամբ։ Նրա կազմած տառերը շատ կատարելագործ-
ված գրեր են և լիակատար կերպով բավարարեցին հայոց լեզ-
վի պահանջներին։ Բազմաթիվ ժողովուրդներ են յեղել, յիրը
նրանց ստեղծած գրերը վաղուց կորցրել են իրենց նշանակու-
թյունը։ Որինով՝ պարսիկները յերեք տառածներ են փոխել,
պահլավերները փոխարինվեց զինգերներով, վերջինս եւ արաբերեն
տառերով։ Այնինչ Մեսրոպի ստեղծած գրերով հայ ժողովուրդը
1500 տարուց ավելի յե, վոր գրում է և այդ տառերով ստեղծել
և հարուստ գրականություն։

Մեսրոպն իր կրթությամբ և քաղաքական որինտացիայով
պատկանում էր հունական թերին։ Նա պակաս հմուտ չէր նաեւ
հունարեն լեզվին, բայց թե ինչպէս իր վորոնումներ ժամա-
նակ Հունաստան չգնաց, դա արդյունք է պարսիկների վարած
քաղաքականությանը, վորովհետեւ նրանք արգելում էին Արևել-
յան Հայաստանի գործիչներին Հունաստան գնալը։ Սակայն
Մեսրոպը, չնայած չայցելեց Հունաստան, բայց նա այնուամե-
նայնիվ ըմբռնեց հունական տառերի շարադրման ձևի առավե-
լությունը—ձախից գեպի աջ գրելու և այբուբեն շարելու առա-
վելությունը, ուստի և այդ պատճառով նա հայոց այբուբենը
շարեց ձախից աջ ուղղությամբ՝ հակառակ սեմականապետա-

¹⁾ Կորյուն, էջ 14։

²⁾ Նույն տեղ, էջ 15։

կան աջից դեպի ձախ գրության անպետք սխառեմին: Անշուշտ 5-րդ դարի նշանավոր գիտնական Մեսրոպ Մաշտոցի կատարած քայլը՝ ձախից դեպի աջ տպուկին շարելն ու գրելը պրոգրեսիվ յերևույթ էր: Նա իր՝ այդ գործով ազատեց մեզ սեմիտական աջից դեպի ձախ գրության ձևից: Այդ գործում, կարծում ենք, Հռատինիանոսի գերը մեծ է յեղիը:

Մեզ հայտնի յեն գրության հետևյալ չորս ձևերը.

1. Ձախից դեպի աջ, վորով գրում են հույները և բոլոր յեվրոպացիները, ռուսները, հայերը և վրացիները: Գրելու այս ձևը համարվում է ամենալավագույնը:

2. Աջից դեպի ձախ գրելու ձևը հատուկ է բոլոր սեմիտական ժողովուրդներին և մահմեդականներին:

3. Ուղղահայաց—վերից ներքև գրում են չինացիները և ճապոնացիները:

4. Հարեջականը, վոր գրվում է կոոր—երիփամէ կենտրոնից տարածվելով շուրջը:

Այս չորս ձևերից Մեսրոպն ընդունեց առաջինը, վորովհետև նա յեր ամենալավագույն գրության ձևը: Դա նշանակում է, վոր Մեսրոպն իր ժամանակի մեծ լեզվաբան ու մանկավարժ է յեղել:

* *

Մեսրոպի բերած հայոց տառերը Հայաստանում ընդունվում են հուլյնությամբ, առանց փոփոխելու: Հայոց գրերի ստեղծումից հետո Մեսրոպն ու Սահակն անմիջապես անցնում են այս գրերի ոգտագործմանը: Գրերի ստեղծումով Հայաստանում շուտով սկսվում է դպրության ու գրականության գործը: Սահակի և Մեսրոպի շուրջը կարճ ժամանակվա ընթացքում հավաքվում են բազմաթիվ աշակերտներ: Վաղարշապատում բացվում է առաջին դպրոցը, վորտեղ Մեսրոպն աշակերտներին սովորեցնում է հայերեն գրագիտություն, վորն արագ կերպով տարածվում է յերկրի մի քանի առաջնակարգ գավառներում, առանձնապես ադնիականների տղաների մեջ:

Հայոց գրերի ստեղծումից հետո, լուսավորության գործը բաժանվում է Սահակի, Մեսրոպի ու նրանց աշակերտների միջև: Սահակն իրեն է վերապահում գործի ընդհանուր ղեկավար

բությունը և թարգմանությունը, իսկ Մեսրոպին հանձնարարում է քարոզչություն կատարելու և դպրոցներ բաց անելու գործը: Վերջինս վերցնելով իր առաջին աշակերտներին անցնում է Գողթան գավառը, իսկ այնտեղից ել գնում Սյունյաց յերկիրը, ուր նրան մեծ աջակցություն են ցույց տալիս Վաղինակ և Վասակ իշխանները: Այս փաստը ցույց է տալիս, վոր յեթե Հայաստանի լեռնային գավառները, վորտեղ քրիստոնեյությունն ավելի դանդաղ և ուշ էր մուտք գործել, Մեսրոպին ցույց են տալիս մեծ աջակցություն, դա նշանակում էր, վոր Հայաստանի գրեթե բոլոր նախարարների համար ձեռնառու յեր հայերեն գրերի ստեղծումը: Այդ բոլոր գավառներում նա անխոր լաց և անում դպրոցներ, հավաքում աշակերտներ, թողնելով այդ վայրերում վորպեզ ուսուցիչ իր հետ տարած աշակերտներից մեկ կամ յերկուսին: Այգալիսով նա հերթականությամբ շրջում է գրեթե Հայաստանի բոլոր գավառները և վերջն ել անցնում է Արևմտյան Հայաստան, վորտեղ նրան արգելում են գործել, ուստի նա Մեկրահեկյի վրայով ուղևորվում է դեպի Բյուզանդիոն (Կ. Պոլիս) և հերկայանում Թեոֆոս Բ. կայսրին ու հունական Ատիկոս պատրիարքին, վորոնցից Արևմտյան Հայաստանում ազատ քարոզելու, դպրոցներ բաց անելու իրավունք ստանալով, վերադառնում է և անարգել շարունակում իր գործը: Մեսրոպի այս շրջագայությունը տևում է վեց տարի, հավանական է 417—423 թ.թ.:

Սասանյան արքունիքը վոչ մի արգելք չհարուցեց հայոց գրերի ստեղծման գործին, ընդհակառակը, նա ոժտնդակում էր հայոց գրերի հորինմանը, կարծելով, վոր յեթե հայերն ունենան իրենց գիրն ու գրականությունը, կկտրվեն քրիստոնյա աշխարհից, մտնավանդ հույներից և ընդմիշտ կենթարկվեն պարսիկների ազդեցության: Սասանյան արքունիքը Հարաչար սխալից իր հաշիվները մեջ: Հայոց գրերի ստեղծումով հայերի կապն ավելի յե ուժեղանում հույների—բյուզանդացիների հետ, վորովհետև հայերն սկսեցին թարգմանություն կատարել հունարենից: Տասնյակներով և հույնիսկ հարյուրներով հայ աշակերտներ դարձյալ շարունակեցին գնալ հունական զարգացած քաղաքներ՝ սովորելու և գիտություն ու կրթություն ձեռք բերելու համար: Իսկ հայկական գրականության ստեղծումը և հայկական կուլտուրայի զարգացումը զորավոր պատենշ էր հանդիսանում իրա-

նիզմի ներխուժման դեմ, վորն սկսած Էրզ դարից ուժեղ չափով փորձում եր թափանցել Հայաստան:

Սահակ-Մեսրոպյան աշխատանքները տեսւմ ե ավելի քան 25 տարի, վորի ընթացքում մայրենի լեզվով կրթվել ու դաստիարակվել եր մի ամբողջ սերունդ: Հայերեն գրերի գյուտից զեռ շատ առաջ հայոց դպրոցներում աշակերտները սովորում էյին հունարեն կամ ասորերեն: Հայաստանի Արևմտյան բաժնում տիրապետող լեզուն հանդիսանում եր հունարենը, իսկ արևելիցյան ե հարավային հասանգներում ասորերենը ե պարսկերենը: Առաջինը գործ եր անվում յեկեղեցիներում, յերկրորդը պաշտոններում ե պաշտոնական գրագրությունների ժամանակ, իսկ Մեսրոպյան գրերից հետո, Հայաստանի յերկու մասերումս ել տիրում ե հայերեն լեզուն, նույնիսկ Սահակ կաթողիկոսն իրավունք ե ձեռք բերում պաշտոնավարելու նաև Արևմտյան Հայաստանում:

Բյուզանդիան թույլ տալով Մեսրոպին ու Սահակին ազատ գործելու Արևմտյան Հայաստանում, նպատակ ուներ իրեն յինթափել նաև Արևելյան Հայաստանը, իսկ վերջինները Վառձապուն թագավորի հետ միասին աշխատելով զարկ տալ կուլտուրային ե տարածել քրիստոնեական կրոնը Հայաստանի յերկու մասերում, ձգտում էյին միասնություն ստեղծել Հայաստանի յերկու հասլածաների միջև, նախադրյալներ ստեղծելով հայկական միասնական պետությունը վերականգնելուն:

Սահակն ու Մեսրոպը չեն բավարարվում միմիայն դպրոցական գործի կազմակերպումով, նրանք կարիք են զգում գրականության ստեղծմանը, առաջին հերթին Աստվածաշնչի թարգմանությանը: Հայերեն գրերի գյուտից զեռ շատ առաջ Հայաստանի իշխող դասերի մեջ ժշակվել ե բավական ճոխ ե հարուստ հայերեն գրաբար լեզու, վորը հավանաբար հայերեն բարբառներից մեկի կամ յերկուսի, ավելի շուտ, Արարատի ե Մուշի բարբառների հիման վրա յեր կազմվել, իսկ այդ գրաբար լեզուն, վոր հանդիսացավ գրական լեզու, Երզ դարում մեծ տարբերություն չուներ բարբառներից, մանավանդ Տարոնից, վոր անգի ծնունդ էյին թի Մեսրոպը ե թի Սահակը: Ահա այդ լեզվով ե թարգմանվում առաջին անգամ սուրբ գիրքը:

Մեսրոպը զեռ միջազեռքում յեղած ժամանակ Հոսիանոսի

հետ ձեռնարկել ե Աստվածաշնչի կտորների թարգմանությանը: Նա Հայաստան վերադառնալուց հետո շարունակում ե իր թարգմանությունը: Հայերեն տառերով գրված առաջին թարգմանությունը ե հայերեն առաջին գրավոր խոսքը, ըստ Կորյունի, հանգիսացել ե Սողոմոնի առախների առաջին գլխի առաջին տողը. «Ճանաչել զիմաստութիւն ե զխրատ իմանալ զբանս հանճարոյ...»¹⁾: Բայց սուրբ գրքի հիմնական թարգմանիչը հանդիսացավ Սահակ կաթողիկոսը:

Նրանք շուտով զգում են, վոր այդպիսի մեծ գործի համար ավելի պատրաստակա՞նություն եր պետք, քան այն, վոր իրենք ունեյին: Ուստի իրենց ընդունակ աշակերտներին մոտավորապես 426—427 թվերին ուղարկում են Ասորիք ե Հունաստան՝ լիզուներ սովորելու ե գիտություններ ուսումնասիրելու համար: Այդ աշակերտներից հայտնի յեն դառնում պատմության մեջ Յեզնիկ Կողբացին, Հովհան Պաղնացին, Կորյուն, Գևորգ Վանանդեցին, Հովսեփ Վայցձորեցին ե ուրիշները: Նրանք յոթ տարի սովորում են գիտություններ ե հաջող ավարտում: Մոտապես 434 թվին այդ աշակերտները վերադառնում են Հայաստան իրենց հետ բերելով հունարեն Աստվածաշնչի յոթանասնից թարգմանության ընտիր որինակը: Սահակ Պարթևն աշակերտների ողնությամբ թարգմանում ե սրբագրում ե ամբողջ գիրքը ե վերջնականապես համեմատում Մեսրոպի՝ ասորերենից թարգմանության հետ ու խմբագրում, վորով առացվում ե Աստվածաշնչի յերկու թարգմանությունը՝ Մեսրոպի՝ ասորերենից ե Սահակի ե աշակերտների՝ հունարենից կատարած թարգմանությունները:

Սահակն ու Մեսրոպը ե նրանց ավագ աշակերտները պատմության մեջ հայտնի յեն թարգմանիչ տնունով, այդ անվան հիմքն անշուշտ նրանց թարգմանչական գործերն են յեղել: Թարգմանիչները միմիայն Աստվածաշնչի թարգմանությամբ չբավարարվելն, նրանք թարգմանեցին նաև ուրիշ շատ գրքեր, ստեղծվեց թարգմանիչների մի ամբողջ սերունդ, վորոնք բացի թարգմանությունից, ձեռնարկեցին նաև ինքնուրույն յերկերի հորինմանը: Կորյունը գրեց իր ուսուցիչ «Մեսրոպի կյանքն ու

1) Կորյուն, եջ 15:

մանը», Յեզնիկ Կողմացին գրեց «Եղծ աղանդոց» փրկասփայլահան աշխատությունը: Նշանավոր են Ագաթանգեղոսի և Բյուզանդի «Պատմություն հայոց» գրքերը և այլն: Ավագ աշակերտների հաջորդեցին կրտսեր աշակերտները և ամբողջ 5-րդ դարում Մեսրոպի ու Սահակի աշակերտներից առաջ յեկավ պատմաբանների մի ամբողջ շարան, վորոնք մեկը մյուսից առավել պատմական յերկեր տվեցին: Այդ աշակերտների մեջ Մովսես Խորենացին, վորպես 5-րդ դարի հեղինակ, իր արժանի տեղը գրավեց:

5. ՄԵՍՐՈՊԻ ՄԱՇԷ

Մեսրոպ Մաշտոցը, հայ գրերի հորինողը, տառերի ստեղծումից հետո, 35 յերկար տարի իր կյանքը նվիրեց հայկական դպրոցների բացման, աշակերտների կրթության և գրականության ստեղծման գործին: Նա իր մահկանացուն կնքում է Սասանյան Պարսից թագավոր Հաղկերա յերկրորդի ժամանակ (438—457): Թե վոր թվին է մահացել Մեսրոպը, մինչև այժմ վեճի առարկա չէ դարձել և անհրաժեշտ պարզաբանումներ չկան այդ ուղղությամբ: Ուսումնասիրողներից մեծ մասը հակասական կարծիքներ են հայտնում Մեսրոպի մահվան թվականի մասին: Մեսրոպի կենսագիր Կորյունի ասելով իր ուսուցիչը մահացել է Սահակ կաթողիկոսի մահվանից վեց ամիս հետո, հայոց մեհեկան ամսի 13-ին, վոր հավասար է փետրվարի 17-ին, վաղարշապատ քաղաքում¹⁾:

Կորյունի այս թիվը գրեթե նույնությամբ կրկնում են թե Մովսես Խորենացին և թե Ղազար Փարպեցին: Անհրաժեշտ է այժմ պարզել Սահակի մահվան թվականը, այն ժամանակ կարելի չէ վորոշել Մեսրոպի մահվան ճիշտ թիվը: Սահակ կաթողիկոսն ըստ Կորյունի մահացել է պարսիկ Վառա թագավորի վորդի Հաղկերա թագավորի առաջին տարում²⁾, իսկ ըստ Խորենացու Հաղկերա թագավորության յերկրորդ տարվա սկզբին:

«Այնտեղ հասավ նրա ժանը, 51 տարի յեպիսկոպոսականություն անելուց հետո, սկսած հայոց Խոսրով վերջին թագավորի

յերրորդ տարուց մինչև պարսիկների Հաղկերա թագավորի յերկրորդ տարվա սկիզբը...»:

«Ուր հնաժամ վախճան, կեցեալ եպիսկոպոսապետութեամբ ամս հիսուն և մի. սկսեալ յերրորդ ամէ վերջնոյ Խոսրովայ Հայոց արքայի, մինչև ցաղիպն ամի երկրորդի Հաղկերա եղելոյ Պարսից թագավորի յկա ամսոյն նավասարդի»¹⁾: Մ. Խորենացու ասածները հաստատում է նաև Ղազար Փարպեցին²⁾:

Ըստ գերմանացի գիտնական Նիոլդեքեյի, պարսից Հաղկերա թագավորն իշխել է 338 թվի ոգոստոսի 4-ից մինչև 457 թվի հուլիսի 30-ը: Յեթի Սահակի մահը տեղի չէ ունեցել հայոց նավասարդ ամսի 30-ին, վորը հավասար է սեպտեմբերի 7-ին, հավանաբար նրա մահը տեղի չէ ունեցել Հաղկերա թագավորության յերկրորդ տարվա սկզբին, այն է՝ 439 թ. սեպտեմբեր ամսին, ուստի Սահակի մահը տեղի չէ ունեցել 439 թ. սեպտեմբերի 7-ին, հայոց նավասարդ ամսի 30-ին: Սրա վրա ավելացնելով վեց ամիս, Մեսրոպի մահը պետք է տեղի ունեցած լինի 440 թ. փետրվարի 17-ին, հայոց մեհեկան ամսի 13-ին: Այսպիսով 1940 թ. փետրվարի 17-ին արդեն լրացել է Մեսրոպի մահվան 1500-ամյակը:

* * *

1500 տարի չէ անցել այն օրից, յերբ կնքեց իր մահկանացուն հայ գրերի հեղինակ Մեսրոպը. բայց նրա թողած գրերով 15 դարից ավելի չէ, վոր հայ ժողովուրդը գրում ու ստեղծագործում է: Այդ 1500 տարվա ընթացքում Մեսրոպյան գրերով ստեղծվել է մեծ քանակությամբ գրականություն: Մենք, Ստալինյան մեծ դարաշրջանում տպրողներս, վոր գտնվում ենք յերջանիկ պայմաններում, Մեսրոպ Մաշտոցի, այդ 5-րդ դարում համեստ զիտնականի մահվան 1500-ամյակը հավերժացնելու համար, նրա ստեղծած գրերով գրված 1500 տարվա ընթացքում բաղմահարուստ հայ գրականությունից ոգավելով, պետք է ել ավելի հարստացնենք և զարգացնենք բովանդակությամբ ինտերնացիոնալ և ձևով ազգային սոցիալիստական մեր հարուստ կուլտուրան ու գրականությունը:

¹⁾ Կորյուն. էջ 39—40:

²⁾ Նույն տեղ, էջ 37:

¹⁾ Մ. Խորենացի, գիրք Գ, գլ. 12:

²⁾ Ղ. Փարպեցի, գլ. 34:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Յերկու խոսք	3
1. Հայաստանի քաղաքական դրուժյունը 4-րդ դարի վերջերին և 5-րդ դարի սկզբներին	5
2. Գլխի նշանակությունը	10
3. Հայոց գրերի ստեղծման նախադրյալները	12
4. Մեսրոպ Մաշտոցը և հայկական գրերի ստեղծումը	16
5. Մեսրոպի մահը	30

ԳԻՒԸ 1 թ.

9701

Ա. ԱՐԱՄԻԱՆ

(Кандидат истор. наук)

ИСТОРИЯ СОЗДАНИЯ АРМЯНСКИХ БУКВ

Изд. Педагогич. института, Ереван, 1940 г.